

УДК 81'36:81'255

ФРЕЙМОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЕТАП ГРАМАТИЧНОГО СТРУКТУРУВАННЯ ЦІЛЬОВОГО ТЕКСТУ

Загородня Л. З.

Тернопільський національний економічний університет

У статті описано етапи побудови когнітивної моделі граматичного структурування цільового тексту. Доказано, що фреймове моделювання тексту є важливим етапом у процесі репрезентації граматичних значень мовних одиниць та синтаксичних структур вихідної мови у перекладі.

Ключові слова: когнітивна модель перекладу, граматичне структурування цільового тексту, фрейм, «завдання відсутності» вузла цільового фрейму.

Загородная Л. З. Фреймовое моделирование как этап грамматического структурирования целевого текста. В статье описаны этапы организации когнитивной модели грамматического структурирования целевого текста. Доказано, что фреймовое моделирование текста является важным этапом в процессе репрезентации грамматических значений языковых единиц и синтаксических структур исходного языка в переводе.

Ключевые слова: когнитивная модель перевода, грамматическое структурирование целевого текста, фрейм, «задание отсутствия» узла целевого фрейма.

Zagorodnya L. Z. Framing of the source text as a stage of rendering source grammatical units into the target language. The article is focused the further development of the cognitive translation model and the possibility of its usage while rendering source grammatical units into the target text. The nature and stages of the cognitive translation model are described in the article. The aim of this scientific research consists in proving "framing" to be the main stage in the process of rendering target grammatical units.

Key words: the cognitive translation model, rendering source grammatical forms, a frame, "default" assignments of the slot of the target frame.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження проведено у межах подальшої розробки когнітивної моделі перекладу, у рамках якої діяльність тлумача розглядається як переробка змісту чужого ментального простору та реконструювання і вербалізація когнітивних образів, закладених у вихідному тексті. Отже, актуальність теми не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опис та можливості застосування когнітивної моделі перекладу переважно здійснюються на базі лексичних одиниць (як приклад, дисертаційні дослідження О. Мінченкова, І. Ремхе, Т. Фесенко); аналіз репрезентації граматичних явищ у рамках згаданої схеми проаналізований значно менше, хоча не викликає сумнівів, що залучення граматичного матеріалу дозволило б суттєво її доповнити. Таким чином, відсутність спеціального дослідження із проблематики відтворення граматичних одиниць під час перекладу з когнітивної позиції зумовили **актуальність** пропонованого дослідження.

Методологічну основу дослідження складають основні положення теорії фреймів, представлені у роботі М. Мінського [12], та принципи когнітивної моделі розуміння зв'язного тексту, запропонованої Т. А. ван Дейком та В. Кинчем [3].

Метою статті є опис механізму фреймового моделювання як етапу граматичного структурування цільового тексту.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) здійснити порівняльну характеристику лінгвоцентричного та когнітивного підходів щодо вибору одиниці перекладу; 2) обґрунтувати доцільність вибору фрейму як основи для пошуку перекладацьких еквівалентів граматичних одиниць; 3) описати етапи когнітивної моделі граматичного структурування цільового тексту; 4) з'ясувати роль фреймового моделювання тексту у процесі репрезентації значень граматичних елементів вихідної мови у цільовому тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. З когнітивної позиції будь-яке повідомлення чи текст розглядають як ієрархію фреймів, що відображають закономірності текстотворення та розподілу інформації; як певну конструкцію, побудовану згідно з правилами розподілу когнітивної інформації [7, 19]. Беручи до уваги вищесказане, низка перекладознавців стверджує про необхідність застосування фреймового аналізу вихідного тексту під час перекладу. Зокрема, американський вчений та творець теорії фреймів М. Мінський розглядав переклад як процес віднаходження відповідного фрейму у цільовій мові та заповнення терміналів даними згідно з їх «завданнями відсутності» [12, 234]. Як приклад лінгвіст наводить спосіб перекладу англійського дієслова "drink" (пити) японською мовою. Оскільки для носіїв японської мови природніше зазначити, що п'є істота, а ніж просто сказати *n'є*, то тлумач повинен заповнити необхідний термінал, ввівши у цільовий текст назву речовини, для прикладу, іменник «вода».

Нагадаємо, що М. Мінський зображував фрейм у вигляді сітки, що складається із вузлів та зв'язків між ними. Вузли верхніх рівнів фрейму уже заповнені даними, що відповідають певній ситуації. Вузол найвищого рівня зазвичай наповнений назвою ситуації: зоровим образом (для прикладу, «куб») чи назвою дії (наприклад, «прибирання кімнати»). Вузли нижніх рівнів – термінали – не містять даних, проте встановлені вимоги (або «завдання відсутності») щодо даних, які можуть заповнити ці термінали [12, 212].

На нашу думку, фреймовий підхід є доцільним й під час репрезентації граматичних значень мовних одиниць та синтаксичних структур мови оригіналу у цільовому повідомленні. Доцільність застосування теорії фреймів для граматичного структурування цільового тексту полягає у тому, що фреймовий аналіз дозволяє звести зображувану ситуацію у вихідному тексті до однієї з типових схем актуалізації певного граматичного значення [6, 6]. На етапі перекладу тлумач, відшукавши еквівалентну вихідній фреймову структуру, здійснює граматичне оформлення цільового висловлювання згідно із «завданням відсутності» вузла цільової рамки.

Простежуються випадки, коли вихідний фрейм може бути репрезентований у цільовій мові за допомогою кількох рамкових структур, «завдання відсутності» вузлів яких відрізняються. У такому разі існує декілька способів репрезентації вихідної синтаксичної структури чи граматичної одиниці у тексті перекладу. Наприклад, граматико-синтаксичне оформлення речення «Учора поряд із моїм будинком хлопці грали у футбол» в англійському перекладі залежатиме від подальшого контексту (приклад з роботи [9, 42]). Якщо за ним слідує речення «Вони заважали мені працювати», то в англійському перекладі вибирається конструкція “there is/are”: “Yesterday there were some boys playing football near my house. They completely prevented me from working”. Такий вибір, як зазначає О. Селіверстова, зумовлено тим, що мовець, описуючи подію, яка відбувається у певному місці, не виокремлює це місце в окремий предмет повідомлення. Якщо продовженням ситуації є «і один з них зломив ногу», то конструкція “there is/are” у перекладі не використовується, оскільки місце здійснення дії виокремлюється в самостійний компонент висловлювання: “Yesterday some boys were playing football near my house and one of them broke his leg” [9, 42].

З позиції фреймового аналізу вищезазначені способи перекладу вихідного речення зумовлені вимогами вузлів фреймів представлення типових ситуацій в англійській мові. Зокрема, типова схема повідомлення про здійснення чи перебіг дії у певному місці вимагає структури “there is/are”; якщо мовець акцентує увагу на самій дії чи її перебігу у певному місці (при цьому вказівка на місце виступає однією із характеристик дії), то вживання згаданої моделі не передбачається [9, 694]. Таким чином, тлумач вибирає відповідний фрейм із двох можливих та здійснює граматико-синтаксичне оформлення цільового речення згідно «завдання відсутності» його вузла. Вибір еквівалентного цільового фрейму здійснюється не на рівні мови, тобто на рівні синтаксичної структури окремо взятого речення, «вирваного» із контексту, а на рівні мовлення – у дискурсі, враховуючи комунікативну ціль мовця та умови, в яких буде здійснено висловлювання.

У виокремленні когнітивної моделі – фрейму – в якій актуалізується граматичне значення, як основа для пошуку перекладацького еквіваленту реалізується основний принцип когнітивного підходу до мовних явищ, який суттєво відрізняється від лінгвоцентричного погляду. Йдеться про те, що лінгвістико-когнітологи не виокремлюють і не розмежовують рівень мови (як абстрактної системи структурних одиниць) та рівень мовлення (як використання лінгвістичних одиниць індивідами) [11, 6], оскільки мова існує у мовленні, а не у вигляді абстрактної системи.

Зауважимо, що у межах традиційного (лінгвоцентричного) підходу більшість учених розглядає граматичний елемент чи конструкцію як одиницю перекладу, про що свідчать назви розділів у перекладознавчих посібниках і підручниках, на кшталт «Переклад артикля», «Переклад інфінітивних конструкцій» тощо. Низка лінгвістів [2, 6–9; 10; 21; 171] підкреслюють, що вибір граматичного елементу як одиниці перекладу є неправильним (оскільки набір граматичних одиниць у кожній мові різний), і пропонують здійснювати пошук перекладацького відповідника із урахуванням функції граматичної одиниці у вихідному тексті. Іншими словами, завдання тлумача – відшукати у цільовій мові лексичний чи граматичний засіб, який здатен відтворити у перекладі значення, для вираження якого у мові оригіналу існує певна граматична форма. Такий підхід базується на принципах теорії закономірних відповідностей, розробленої російським лінгвістом, перекладачем та лексикографом Я. І. Рецкером [8, 10–13].

Згідно з її положеннями граматичні відповідності між мовами різних систем у більшості випадків можуть бути тільки функціональними [8, 81]. Таким чином, теорія закономірних відповідностей також передбачає здійснення пошуку перекладацьких еквівалентів на рівні мови. Хоча з її позиції можна обґрунтувати багато лексико-граматичних трансформацій, вона не спроможна пояснити випадки використання специфічних елементів граматичної системи цільової мови, що не мають формальних відповідників у мові оригіналу. Для прикладу, використання категорії виду українського та російського дієслова при перекладі з англійської мови; вживання зменшувано-пестливих суфіксів в англо-українських та англо-російських перекладах тощо. У таких ситуаціях перекладацькі посібники пропонують здійснювати лексико-граматичне оформлення цільового повідомлення з оперою на вихідний контекст [10, 183–186]. У такій рекомендації, на нашу думку, простежується прагнення лінгвістів залишити рівень абстрактної мовної системи та перемістити сферу пошуку перекладацьких відповідників на рівень мовлення – рівень породження тексту, не відділеного від мовця та обставин його мовної діяльності.

До перекладацьких труднощів (з лінгвоцентричного погляду) також долучають випадки, коли певна

функція граматичного елементу не може бути відтворена у тексті перекладу через те, що цільова мова не розмежує та, відповідно, не володіє лінгвістичними засобами вираження тих значень, які виявляються важливими для вихідної мови. Для прикладу, як відомо, використання власного імені із неозначеним артиклем з метою підсилення порівняння визначає суть антономазії, за допомогою якої відбувається перенесення властивостей однієї людини на іншу [4, 30]. Коли підкреслюється не часткова схожість двох людей, а їх точна подібність, антономазія виражається за допомогою імені із означеним артиклем, яке супроводжується обов'язковим означенням, що підкреслює індивідуальність персонажа. Згадана розбіжність у вживаннях артиклів не може бути відтворена в українському та російському перекладах, оскільки у зазначених цільових мовах для вираження зазначеного літературного прийому вживають лише власну назву того історичного героя чи персонажа, якістю якого характеризують іншу особу [1, 156]. Наприклад:

1. *"And then Joe, with the air of a Monte Cristo, drew forth a ten, a five, a two and a one – all legal tender notes – and laid them beside Delia's earnings"* [1, p. 24] // «Але ось Джо, наче граф **Монте-Крісто**, вийняв десять доларів, потім ще п'ять, два та один – чотири справжнісінькі повноцінні банкноти – і поклав їх поряд із заробітком Ділії» [3, 2]).

2. *"Elliot, the costume too large now for his emaciated frame, looked like a chorus man in an early opera of Verdi's. The sad Don Quixote of a worthless purpose"* [4, p. 233] // «Костюм был широк для его иссохшего тела, и выглядел он как хорист в одной из ранних опер Верди. **Печальный Дон Кихот**, борец за пустое дело» [2, 240].

З когнітивної позиції такі перекладацькі прийоми зумовлені різними способами категоризації світу носіями різних мов. Іншими словами, поняття, які є суттєвими для представників однієї мови, виявляються невагомими для інших. Тому перед тим, як відшукувати способи репрезентації значень граматичних елементів мови оригіналу, що не мають формальних відповідників у цільовій мові, слід, насамперед, розглянути цю проблему у площині доцільності здійснення такого пошуку. Якщо цільова мова не вважає за доцільне фіксувати певне граматичне значення (важливе для вихідної) будь-якими мовними засобами, то такий пошук може виявитися марним. У зв'язку з цим у процесі перекладу простежуються випадки, коли декільком фреймам представлення типових ситуацій у мові оригіналу відповідає одна рамкова структура цільової мови. Ілюстрацією згаданого явища і слугують наведені вище приклади перекладу артикля українською та російською мовами. Нульова репрезентація артикля у цільових мовах з лінгвоцентричної позиції вважається втратою граматичних значень, яка, проте, як правильно зазначає російський перекладознавець В. Н. Комісаров, не заважає перекладу виконувати функцію міжмовного засобу спілкування [5, 119].

Таким чином, вихідний фрейм, у якому актуалізується певне граматичне значення, може бути представлений у перекладі декількома цільовими фрей-

мами (із різними вимогами їхніх вузлів щодо вибору граматичних форм чи синтаксичних структур) або однією фрейм-схемою, яка може виявитися перекладацьким відповідником і для інших вихідних рамок, що, як було зазначено, зумовлено різними способами категоризації світу носіями вихідної та цільової мов.

Як зазначалося вище, текст розглядається лінгвістами-когнітологами як ієрархія фреймів. У зв'язку з цим можемо припустити, що кожен рівень текстової ієрархії може встановлювати свої вимоги щодо способу актуалізації граматичного значення мовної одиниці. Відповідно, кінцевий вибір граматичного елементу у цільовому тексті здійснюватиметься із урахуванням «завдань відсутності» вузлів фрейму, на рівні яких може актуалізуватися певне граматичне значення. Для прикладу, вибір англійської структури "there is/are" в українському чи російському перекладі визначатиметься фреймом, виокремленим на рівні пропозиційної структури чи макроструктури тексту, у той час як категорії детермінації та числа, окрім згаданих рівнів, можуть актуалізуватися у фреймі на рівні пропозиції.

Нагадаємо, що згідно з когнітивною моделлю розуміння зв'язного тексту, запропонованою лінгвістами Т. А. ван Дейком та В. Кінчем, найнижчий рівень текстової ієрархії складають пропозиції [3, 166] або, згідно з класифікацією М. Мінського, поверхневі синтаксичні фрейми [12, 240], які виступають каркасом майбутнього повідомлення. Одна чи кілька пропозицій конструюють у свідомості реципієнта пропозиційну структуру, або поверхневий семантичний фрейм [12, 240], який виступає фундаментом організації змісту в реченні. Поєднання пропозиційних структур речень вибудовує пропозиційну структуру тексту – його макроструктуру [3, 168]. У межах тексту М. Мінський виокремлює тематичний фрейм (тобто сценарій дій у межах тематики) і наративний фрейм, який становить каркас типової оповіді та встановлює вимоги щодо схеми побудови розповіді, розвитку подій, введення персонажів [12, 240].

Отже, на гадку лінгвістів-когнітологів, конструювання когерентного тексту у свідомості реципієнта відбувається від сприйняття пропозицій до розуміння макроструктури тексту. Під час вибору мовних засобів у перекладі тлумач рухається у протилежному напрямку, оскільки для здійснення письмового (особливо художнього) перекладу важливим є, насамперед, з'ясування теми, ідеї, стилістичних особливостей вихідного тексту [8, 80]. Таким чином, спосіб репрезентації граматичного значення вихідної мовної одиниці у перекладі визначатиметься вимогами вузла цільового фрейму, виокремленого, насамперед, на рівні тематичного фрейму, потім – на рівнях семантичного та синтаксичного фреймів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, когнітивну модель граматичного конструювання цільового тексту можна представити у вигляді такої схеми. На початковому етапі (етапі сприйняття та аналізу тексту оригіналу), тлумач, з'ясувавши значення вихідної граматичної одиниці чи синтаксичної структури, використовуючи метод

фреймового аналізу, зводить спосіб актуалізації її граматичного значення до типової рамкової структури. Наступним етапом є пошук еквівалентного вихідному цільового фрейму, у якому актуалізується аналогічне граматичне значення. На завершальному етапі відбувається граматичне структурування цільового тексту методом заповнення «завдань відсутності» вузлів обраного перекладачем цільового фрейму. Як свідчить наведена модель, фреймове моделювання тексту

є важливим етапом у процесі репрезентації значень граматичних елементів вихідної мови у цільовому тексті.

Опис можливостей практичного застосування когнітивної моделі під час відтворення граматичної категорії детермінації в англо-українському та англо-російському перекладах художніх прозових творів становлять перспективу подальших досліджень у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії. Функціональний аналіз / О. К. Безпояско. – К. : Наукова думка, 1991. – 172 с.
2. Бреус Е. В. Теория и практика перевода с английского языка на русский. Часть 1 / Е. В. Бреус. – М. : Изд-во УРАО, 2001. – 104 с.
3. Дейк Т. А. ван. Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч ; пер. с англ. В. Б. Смиренского // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 153–211.
4. Долгина Е. А. Артиклевые формы имени существительного в когнитивно-грамматической категоризации современного английского языка : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. А. Долгина. – М., 2010. – 56 с.
5. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : [учеб. пособ.] / В. Н. Комиссаров. – 2-е изд., испр. – М. : Р. Валент, 2011. – 408 с.
6. Кулакова К. А. Грамматическая категория в аспекте фреймового аналіза : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.21 «Прикладная и математическая лингвистика» / К. А. Кулакова. – СПб., 2004. – 19 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/grammaticheskaya-kategoriya-v-aspekte-freymovogo-analiza#ixzz3xh2z185W>.
7. Никонова Ж. В. Фреймовый анализ речевых актов (на материале современного немецкого языка) : автореф. дис. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ж. В. Никонова. – Нижний Новгород, 2009. – 41 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/freymovyy-analiz-rechevyh-aktov#ixzz3xh3RKApx>.
8. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – М. : Р. Валент, 2007. – 244 с.
9. Селиверстова О. Н. Труды по семантике / О. Н. Селиверстова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.
10. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : [учеб. пособ. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / А. В. Федоров. – 5-е изд. – М. : Филология Три, 2002. – 416 с.
11. Geeraerts D. A rough guide to Cognitive Linguistics / D. Geeraerts // Cognitive Linguistics: Basic Readings. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2006. – P. 1–28.
12. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge / M. Minsky // The Psychology of Computer Vision. – N. Y. : McGraw-Hill, 1975. – P. 211–277.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Генрі О. Останній листок / О. Генрі. – К. : Молодь, 1983. – 224 с.
2. Моэм С. Узорный покров. Острие бритвы / С. Моэм. – М. : Радуга, 1991. – 324 с.
3. Henry O. 100 Selected Stories : оповідання / O. Henry. – Chatham : Wordsworth Edition Limited, 1995. – 740 p.
4. Maugham W. S. The Razor's Edge : роман / W. S. Maugham. – Surrey : Bookprint limited Kingswood, 1964. – 304 p.